

PUŠKINI AJASTU JA VENE KIRJANDUSE KAAONON

Selle aasta 17.–19. septembrini Tartus toimunud viiendate Puškini lugemiste teema – „Puškini ajastu ja vene kirjanduse kaanon” – oli seotud ühelt poolt sellega, et kaanon on praegu üks maailma kirjandusteaduse kõige aktuaalsemaid probleeme, ja teiselt poolt sellega, et üks Tartu Ülikooli vene kirjanduse kateedri ammuseid tegevussuundi on kirjandusliku tuntuuse, retseptsiooni, kaanoniliste tekstide loominguks kasuta-

mise uurimine. Konverentsi toetas Eesti Kultuurkapital, see toimus ETF-i grandi 8471 („Vene kirjanduskaanoni formeerumine”) raamides ja sellest võtsid osa Eesti, USA, Venemaa, Suurbritannia ja Soome teadlased.

Kaanoni probleem huvitab projektis osalejaid ajaloolises ja teoreetilis-metodoloogilises aspektis. Esimene neist tähendab tekstide kanoniseerimise konkreetsete juhtumite ja kirjandusliku

tuntuse uurimist, ettekujutuste või mõistete kristalliseerumist kirjandusloos. Valdavalt neid teemasid käsitleti ka viiendatel Puškini lugemistel. Teoreetilisi üldistusi on produktiivne teha rohke empiirilise materjali põhjal. Teoreetilisi otsinguid ja uut lähenemist probleemidele käsitlesid konverentsil kaks programmilist ettekannet.

Projekti juht, Tartu Ülikooli dotsent Roman Leibov kõneles oma ettekandes „Kaanon kui memeeiline probleem” kultuuris aset leidvast tekstide taasloomise tüpoloogias. Iga tekst võib potentsiaalselt alluda kolmele transformatsioonile: 1) folkloriseerumisele, lahustumisele keelelises / üldkultuurilises kogemuses; 2) kanoniseerimisele väljaspool kirjandust asuvate sotsiaalsete mehhanismide kaasabil; 3) reduplikatsioonile (teatud muudatustega) puhtkirjanduslikes raamides. Esimene neist annab võimaluse kaanonisse sisenemiseks hilisemas hinnangus ka mitte eriti edukatele tekstidele, kuid püsima ei jää kaugeltki kõik tekstide elemendid (näiteks võib kaduda autorsus). Teine on „koolikaanon”, mis kinnistab mäletamisväärse teksti staatust, kuid on liiga palju sõltuvuses konjunktuurist ja didaktilistest eesmärkidest. Kolmas võimalus on kõige enam seotud teksti ajaloolise ja kirjandusliku tähendusega ja see huvitabki projektis osalejaid kõige rohkem.

Just seda aspekti on kõige vähem uuritud tänapäevastes kaanoni kujunemise uuringutes, mis on keskendunud peamiselt sotsioloogilistele (hariduslikud standardid, kirjastamisturg jms) ja ideoloogilistele mehhanismidele. Seetõttu toimus konverentsi raamides ümarlaud teemal „Tsüklid vene kirjanduse ajaloos ja kaanon”, mille juhataja Georgi Levinton (Sankt-Peterburg) keskendus kaanoni kujunemise kirjandussisestele mehhanismidele. Ta tegi ettepaneku kasutada mõistete *kordus*, *taasloomine* (vn *ноетор*, *воспроизведе-*

ние) asemel *tsükkel*, *tsüklliseerumine* (*цикл*, *циклизация*). Neid saaks kasutada selliste suurte autoriüleste metateksti- de kirjeldamiseks nagu näiteks „Peterburi tekst” (V. Toporov) või „meetrumi semantiline oreool” (K. Taranovski) ja isegi sellise vene kirjandust läbiva teema puhul nagu „poeedi surm”. Levintoni ettekandele järgnes tormiline diskussioon, tehti rohkesti uusi ettepanekuid, täpsustati mõistet *tsükkel*, toodi konkreetseid näiteid.

Teoreetilisi probleeme püstitasid ka teised esinejad. Maria Virolainen (Sankt-Peterburg) toetas projekti osaliste ideed alustada vene kaanoni probleemi käsitlemist vene kultuuri kuldajastust – Puškini ajajärgust. Selle perioodi tüpoloogiale oligi pühendatud tema ettekanne „Kuldajastu kui kirjanduslik fenomen: iseloomustamise katse”.

Uued arhiivileiud muudavad või täiendavad juba tuntud tekstide kaanonilist interpretatsiooni. Aleksandr Ospovat (Los Angeles) kõneles oma ettekandes „„Vaskratsaniku” ümber: apokrüüfilise allika kanoniseerimise lugu” sellest, kuidas vene kultuuris kujunes legend Peeter Suure elustunud kujust ja kuidas omakorda legendist mõjustatuna sündis Puškini „Vaskratsaniku” süžee. Timur Guzarov (Tartu) tõstas esimesena küsimuse Pugatšovi kohta kirjutatud teoste rollist Puškini „Pugatšovi ajaloo” struktuuris ja tuli järeldusele, et mõned kohad Puškini uurimuses on omamoodi antitees tema kaasaegsete ajaloolistele jutustustele. Puškini kui ajaloolase eesmärk on muuta ametlikku, kirjanduse mõju all sündinud ettekujutust Pugatšovi mässust. Kirill Ospovati (London) ettekanne rääkis sellest, kuidas Puškini lõpetamata romaanis „Peeter Suure moorlane” kõneleb ajalooline ettekujutus Peetri ajajärgust kaasa romaani süžees ja jutustus väarika plebei edust vastandub samal ajal ilmunud Faddei Bulgarini teosele „Ivan Võžigin”.

Alina Bodrova (Moskva) esitles arhiivist leitud, kirja, milles Bahtšissarai politseiülem tutvustas Puškinile poemi „Bahtšissarai purskkaev” aluseks olnud legendi vürstinna Potockast. Kõige muljetavaldamast arhiivileiust kõneles Aleksei Balakin (Sankt-Peterburg). Ta oli leidnud luuletuse „Vene vägede minek üle Neemeni jõe 1. jaanuaril 1813” autograafi, mille autoriks on seni peetud Konstantin Batjuškovi. Tegelikult kirjutas selle teine Puškini ajajärgu poeet – Tartu ülikooli professor Aleksandr Vojeikov. Esineja kõneles sellest, millal, kuidas ja mis põhjusel Vojeikov otsustas minna müstifikatsioonile.

Arhiivileidude osa lõpetasid Ilja Vinitski (Philadelphia) ja Mihhail Veliževi (Moskva) ettekanded. Esimene jutustas Vassili Žukovski abikaasale Elisabeth von Reuternile kirjutatud madrigalide loomeloost luuletuse „Anun sind, looja...” („О молю тебя, создатель...”) Genfi arhiivist leitud mustandi põhjal. See leid aitas purustada poedi enda loodud müüti tema „viimasest armastusest”. M. Veližev oli leidnud rahvahariduse ministri Sergei Uvarovi käsikirja „Études sur la Russie au XIX siècle” ja näitas, millist kirjanduse hierarhiat oli püüdnud kehtestada kolmikjaotuse „õigeusk – isevalitsus – rahvalikkus” autor.

Vera Miltšina (Moskva) ettekanne oli pühendatud prantsuse teemale Puškini loomingus. Ta viis kuulajad juulirevolutsiooniaegsesse kaanonite ja orientiirideta ajajärku, mille kohta Puškin sai andmeid M. A. Bazini raamatust „L'époque sans nom. Esquisses de Paris 1830–1833” (1833).

Suur hulk ettekandeid oli seotud Puškini tekstide poetikaga, selle omaksvõtmise ja taasloomisega hilisemas vene kirjanduses. Nina Nazarova (Moskva) tuli järeldusele, et jutustuse „Talutüdruk-preili” romantiline kangelane on fiktsioon. Puškin mängib selles

teoses teadlikult romantilise jutustuse šabloonidega. Jekaterina Ljamina (Moskva) kõneles oma ettekandes „Traditsioon → mäng → kaanon? („Majake Kolomnas”: struktuur, taust ja kirjanustraditsioon)” samuti mängust, milles kasutatakse puškinlikke võtteid. Ta andis visandliku ülevaate Puškini naljapoeemi vastuvõtust ja hilisematest tööstlustest ning näitas, kuidas Puškini poetiliste võtete palett taandub järgmistes kordustes vaid paarilekolmele kanoniseeritud šabloonile. Ljubov Kisseljova ja doktorant Jelizaveta Fomina (mõlemad Tartu) olid leidnud Ivan Turgenevi mõistatuslikust jutustusest „Kolm portreed” rohkesti allusioone ja alltekste Puškini loomingust ja kirjeldasid veenvalt nende funktsioone Turgenevi jutustuses. Kuid kõige huvitavamana tundus see, et noor Turgenev, kes oma artiklites hindas vene kirjanduse tipuna Gogolit, orienteerus oma kunstilises praktikas siiski Puškinile ja on tema tekstidele viidates suurendanud nende kanoonilisust.

Lea Pildi (Tartu) ettekande teemaks oli Puškini roll XIX sajandi keskpaiga suurima vene luuletaja Afanassi Feti (Võru Krümmeri pansioni kasvandiku) poetilises enesemääramises. Esineja näitas, kuidas Fet – lähtudes Puškinist – loob oma Muusa kaju. Tatjana Stepaništševa (Tartu) kõneles sellest, kuidas luuletaja Pjotr Vjazemski, kes elas kõigist oma sõpradest kauem, loob oma hilisluules Puškini ja tema ajajärgu kujundi.

Mitmed ettekanded kõnelesid Puškini kaanonist XX sajandi vene kirjanduses. Oleg Lekmanov (Moskva) käsitles Puškini tuntavat mõju Velimir Hlebnikovi kuulsas luuletuses „Loomaaed” („Зверинец”). Konstantin Polivanov (Moskva) vaatles, kuidas funktsioneerivad tsitaadid ja süžeed klassikalistest Puškini tekstidest Boris Pasternaki luules ja tema romaanis „Doktor Živa-

go”, mis on sõna otseses mõttes täis Puškini allusioone. Roman Voitehhovitš (Tartu) asetab vastakuti Marina Tsvetajeva arvamused Puškini ja tema ajastu poetide kohta ja selle, millist rolli nad mängivad tema kunstilises praktikas. Gennadi Obatninit (Helsingi) huvitas poetide ja filosoofide vaidlus 1920. ja 1930. aastatel selle üle, kas Puškin oli müstik või mitte.

Vene luule kuldne ajajärk ei koosne muidugi ainult Puškinist. Konverentsist osavõtjatele pakkus huvi ka selle ajastu kirjanduslik perifeeria. Vadim Parsamov (Moskva) nõudis kõneldes dekabristide Hüvanguiliidust samuti nagu Juri Lotmangi mõistete *dekabristlik kirjandus* ja *dekabristide kirjandus* eristamist. Viimatinimetatu käsitleb muudki peale kodanikutemaatika. Esineja rõhutas, et XX sajandi alguseks olid kodanikutekstitid tõusnud kaanoni keskmesse ja jätnud kõrvale dekabristide ülejäänud mitmekesise pärandi. Tatjana Kuzovkina (Tallinn) andis ülevaate tänastest sotsioloogilistest uurimustest Puškini ajastu, peamiselt Faddei Bulgarini kohta. Dmitri Ivanov (Tartu) käsitles kaanoni probleemi XIX sajandi esimese kolmandiku vene dramaturgias. Ta oli leidnud vastuse küsimusele, miks perioodi kõige viljakam dramaturg Aleksandr Šahhovskoi ei ole pääsenud kaanonisse, kuid ainult ühe näidendi „Häda mõistuse pärast” autor Aleksandr Gribojedov mängib selles määravat rolli. Doktorant Aleksei Vdovin (Tartu) jutustas sellest, kuidas vene 1830.–1850. aastate kriitikas kujunes meie jaoks harjumuspärane ettekujutus „vene klassikast” – vana-dest ja uutest näidisautoritest. Kaks ettekannet oli pühendatud Puškini ajastu ühele suurimale poeedile Jevgeni Baratõnskile, kellel paradoksaalsel kombel pole väärilist kohta tänapäeva kirjanduslikus kaanonis. Natalia Mazur (Moskva) kirjeldas sügiseemalise luule kaanonit Euroopa ja vene luules

XVIII sajandi lõpus, XIX alguses ja näitas, mida uut lisab Baratõnski kanoonilisele toposele oma luuletuses „Sügis”. Inna Bulkina (Tartu) kõneles Jossif Brodski 1960. aastate sonettide seosest Baratõnski luulega.

Teine Puškini järeltulija, kelle nimi konverentsil kõige enam kõlas, oli Nikolai Nekrassov. Andrei Nemzer (Moskva) kõneles tema luule seosest romantilise kaanoniga ja tõestas, kuidas Nekrassov mõtestab ümber ja transformeerib mitte ainult värsimõõdu semantikat, vaid ka V. Žukovski ballaadide toopikat ja motiive poeemis „Pakane Punanina”. Doktorant Maria Borovikova (Tartu) ettekanne oli samuti seotud Nekrassoviga, kes on võtme-poet nii Marina Tsvetajeva varase luule poeetika ja temaatika kui ka tema kirjandusliku positsiooni mõistmiseks.

Konverentsil oli kõne all veel üks oluline autor, kelle ande avastas Puškin – Nikolai Gogol. Doktorant Fjodor Vinokurov (Tartu) kõneles tema interpreteermisest Jevgeni Zamjatini loomingu. Loengute ja autobiograafia põhjal näitas esineja, kuidas Zamjatin lõi Gogoli kuju, kes oli mingis mõttes ennetanud tema enda stilistilist maneeeri, kuid kelle mõju romaani „Meie” autor eelistas varjata.

Poeetikat esindasid kaks huvitavat ettekannet. Vadim Semjonov (Narva) üritas mõista, kui kaugele on kaasaegsed vene luuletajad eemaldunud Puškini-aegsest meetrumi- ja rütmikaanonist. Esineja analüüsis sellest aspektist 1990. aastate luulekogusid ja esitas meetriliste transformatsioonide tüpologia. Mihhail Lotman (Tallinn) analüüsis oma ettekandes „Puškin ja vene luule meetrilise repertuaari kaanon” kümne kuldajastu luuletaja loomingu, kasutades selleks matemaatik Leo Võhandu loodud korrelatsioonide arvutamise valemit. Tulemused aitasid välja selgitada, kes poeti-

dest olid omavahel kõige enam ja kes vähem seotud meetrumi tasandil; millised poeedid olid sellest vaatenurgast kõige marginaalsemad, kes kanoonilisemad.

Viendate Puškini lugemiste kogumik ilmub 2011. aasta kevadel. Teadlas-

tegrupi töö vene kirjanduskaanoni uurimisel jätkub.

ALEKSEI VDOVIN

Venekeelsest käsikirjast tõlkinud
MALL JÕGI